

**ПСИХОЛОГІЗМ ОБРАЗІВ У РОМАНІ «ГАРПІЯ» ГЕНРІ ЛАЙОНА ОЛДІ
(ДМИТРА ГРОМОВА ТА ОЛЕГА ЛАДИЖЕНСЬКОГО)**

У статті аналізується міфопоетичний зріз роману «Гарпія». Розглядається зв'язок героїв роману з їх міфологічними першоджерелами, розкриваються типологічні та індивідуальні риси персонажів. Досліджується роль психологізму в системі творення художнього образу.

Ключові слова: психологізм, психологічний якір, архетип

Минуле для гарпій – байдуже.

Майбутнє для гарпій – безпристрасне.

Г. Л. Олді

В українському середовищі фентезі з'явилося відносно нещодавно, зародившись на межі сторіч, коли письменники шукали нові теми та віяння для своїх творів. Цей жанр характеризується змішуванням реального та нереального, використанням казкових та міфічних образів при їх різноманітному трактуванні, але разом з тим і відбиттям подій реального світу: героям властиві позитивні та негативні риси, їх вчинки впливають на становлення їх характерів та безпосередньо на суспільство, певний державний устрій базується на правилах, розроблених та існуючих в реальному світі тощо.

Дмитро Громов та Олег Ладиженський, працюючи під спільним псевдонімом Генрі Лайон Олді, створили альтернативне відображення сучасних концепцій психології у своєму романі «Гарпія». Нетиповий погляд на людські відносини та акцент на таких глобальних проблемах, як війна, расизм, місце людини в соціумі, відносини у родинах, внутрішні конфлікти та психологічні протиріччя дозволяють зробити припущення, що твір займає визначне місце серед видатних зразків української фентезійної літератури. Головна проблема твору базується на містичній хворобі придворного поета, яку не можутьвилікувати ні цілителі, ні маги, тому героям не залишається іншого вибору, окрім звернутися до гарпій – напівлюдей-напівптахів, з якими зовсім нещодавно закінчилася війна.

Популярність жанру фентезі в інших країнах була значно більшою, ніж в Україні. Дмитро Громов та Олег Ладиженський стали одними з перших, хто повноцінно звернувся до нього і створив власні, самобутні історії з індивідуальними законами і термінологією. В їхніх творах містика виступає засобом передачі дійсності та більш глибокого розкриття героїв. Так, у статті Т. Суворова «О, ця містика...» зазначає, що «Г. Л. Олді теж схильні ставитися до містики як до науки. <...> Тобто містика тут – це те саме «непомітне» повітря, яким «дихає» текст» [16].

Психологізм, насамперед, тісно пов'язаний з типізацією літературних образів. Наявність основних стрижневих рис, характерних для певного споконвічного типу, слугує підґрунтям образу і є спільними для певних груп персонажів: наприклад, хоробрість, чесність та порядність для благородного лицаря; хтивість, підлість та жорстокість для його

персонажа-антагоніста. Так пишеться про це у статті «Персонаж-тип» книги «Теорія літератури» під редакцією Н. Д. Тмарченко: «Життєві типи в художньому зображенні також надзвичайно різноманітні. Серед них можна розрізнити типи психологічні (темпераменти або панівні пристрасті, які називались колись "характерами") – скупий, ревнивець або рогоносець, ханжа; соціальні (положення або професія) – наприклад, бідний лицар, чернець, розбійник, суддя в ренесансній новелі і шахрайському романі; соціально-історичні (типи чиновників у Гоголя, купців і збіднілих дворян у Островського), національні – цигани у романтиків (В. Скотт, П. Меріме, В. Гюго), євреї у Гоголя, французи у Л. Толстого (неодмінно згадують «*ma rouvge mere*»), поляки у Достоевського» [5, 256].

Окрім того, в основі багатьох психологічних типів персонажів лежать архетипи, що походять з фольклорних джерел – як правило, казок та переказів. Ю.В. Доманський першим розглянув архетипи як окрему групу і вказав на її очевидний зв'язок з міфологією. На його думку, «взаємодію міфу і літератури можна представити таким способом: по-перше, усвідомлене звернення письменника до тих чи інших відомих йому міфологічних сюжетів і мотивів; по-друге, так звана міфотворчість, коли художник на основі міфу стародавнього, як по канві його, творить свій власний міф; по-третє, співвіднесення літератури і міфу через архетипи» [7, 6].

Багато аспектів сюжетів Д. Громова та О. Ладиженського базуються на міфах. Зокрема, їхнім творам властиве звернення до архетипічних мотивів та образів. Архетипи міфічних істот у фентезі-літературі часто використовуються для передачі контрасту між людьми та не людьми. Фантастичні створіння зазвичай зображені у ролі героїв, що програли війну проти людей и змушені дотримуватися певних обмежень та правил для підтримання миру. Саме така роль відведена і расі гарпій у творі Г. Л. Олді: після кровопролитної ворожнечі з людьми вона змушена жити в резервації на Строфадах, і, хоча війна скінчилась багато років тому до початку основних сюжетних подій, декотрі герої-люди з недовірою ставляться до головної героїні-гарпії Келени і навіть відкрито демонструють до неї не зумовлену об'єктивними обставинами неприязнь.

Взагалі образ гарпії в античній літературі, як правило, негативний. Вперше він зустрічається у грецькому міфі «Аргонавти відвідують нещасного Фінея»: за те, що цар Фіней використовував свої здібності до передбачення, щоб відкривати людям таємниці Зевса, Аполлон засліпив його, а інші боги наслали на царя гарпій, напівжінок-напівптахів, які з'їли всю його їжу та від яких по всьому будинку розповсюдився жажливий сморід [1]. Тобто гарпії у міфі – сварливі жорстокі істоти, що не мають або не проявляють власних бажань і волі, натомість лише виконують накази богів. Їх батьківщиною виступають Строфадські острови, які ще називають островами Повернення – саме там живуть і гарпії Олді.

Окрім гарпій, серед героїв Г. Л. Олді згадуються і песиголовці – людиноподібні істоти з тваринними (як правило, з собачими чи вовчими) головами, але з приближеною до людської структурою тіла. Як і гарпії, вони згадуються в давньогрецьких та слов'янських міфах. Наприклад, Полкан, богатир і герой французьких та руських казок, показаний в одних трактовках як кентавр з кінським тілом, людським торсом і головою, а в інших – як песиголовець з людським тілом і головою собаки [15]. Він зображується як особистість смілива, спокійна, з почуттям власної гідності і певною гордовитістю, але в той же час яка готова прощати і без сумніву приходити на допомогу, коли це потрібно. Багато його рис перейняв і герой Олді, песиголовець Данго. Окрім того, образ істоти, схожої на песиголовця,

зустрічається в єгипетських віруваннях: бог Анубіс, провідник мертвих у потойбічний світ, зображується у вигляді людини з головою шакала.

Важливим аспектом твору «Гарпія» виступає те, що в його основі лежить так звана теорія якоря, за якою у психіці існує стимул, який формує підсвідоме відношення людини до того чи іншого явища у її житті і відповідну особисту реакцію на нього [12, 441]. Якорі поділяються на такі види в залежності від асоціацій: *аудіальний* – пов'язаний з певними звуками, словами або фразами, що викликають емоційний відгук у свідомості слухача; *візуальний* – пов'язаний зі спогадами про побачене (символ, пейзаж, певна ситуація тощо); *кінетичний* – той, що відноситься до жестів, рухів та дій людини. «Досить поширений якор на тенісному корті, коли гравці торкаються до бічної стіни, щоб відновити почуття впевненості, коли гра не йде» [12].

Якорі можуть бути як позитивними, так і негативними і впливають на все життя людини, навіть якщо причина їх виникнення забута. В більшості випадків вони ставляться випадково, незаплановано, але іноді людина може цілеспрямовано поставити їх собі – наприклад, щоб подолати страх перед публічним виступом, – або іншій людині. Так, головна героїня роману «Гарпія» Келена нападає на вуличного крадія Крістіана, тим самим поставивши кінетичний негативний якор в його психіці на крадіжки.

«З-під крила майнула тонка жіноча рука, міцно схопивши хлопця за зап'ястя. Хватка в гарнії була така, що заплічних справ майстер позаздрив би.

– Боляче!..

– Це щоб ти запам'ятав. Добре запам'ятав» [6, 137].

Для означення міфічних істот в романі «Гарпія» використовуються два терміни-неологізми: міксантропі (від грецького «ἄνθρωπος» – «син людський, людина» та латинського «mixtio» – «змішування») та хомобестії («homo» – «людина» та «bestia» – тварина, звір). Якщо перший термін вважається загальноприйнятим, то другий – жаргонна, принизлива форма, яка слугує для того, щоб показати безпідставну нерівність міфічних істот з людьми.

Оскільки розповідь у творі переключається з одного персонажа на іншого, декілька з них однаковою мірою можна назвати головними героями, але особливо серед них виділяється гарпія Келена Строфада. Перше враження-якор стосовно неї інші персонажі отримують відразу під час знайомства з нею. Її неймовірна краса поєднується і контрастує з пташиною половиною тіла, але, як правило, оточуючі на початку помічають в ній лише чи одні, чи інші риси в залежності від того, як в цілому ставляться до гарпій. Так вона описується вперше у творі, коли її бачить молодий вартовий Тибор: «Є на світі краса, від якої пробирає озноб. Тупуватий хлопчина-вартовий від неї робиться поетом, судорожно риючись в пам'яті – де образи і порівняння, гідні побаченого? Лик статуї, виточений зі слонової кістки. Темний, вологий агат очей. Рот – червоний лук, квіткові стріли. Тонка лінія носа, хижий трепет ніздрів. Арки брів синяво-чорні, і над ними, контрастом, палючим до морозного холодку в потилиці – чоло, високе і чисте. Кучері кольору воронячого крила зачесані назад і стягнуті тонкою сіткою – щоб бешкетник-вітер не розкуйовдив їх в піднебессі. <...> Дивись, брате, не опускай погляду. Інакше побачиш, як гостя, бездоганно спритна в небі, шкандибає по дорозі на пташиних лапах, коротких і потужних. Закінчувалися лапи страшного вигляду кігтями, що залишали в землі глибокі борозни» [6, 53-54].

Саме її поява у місті стає каталізатором ключових подій. Вона, як і інші представники її народу, відрізняється від прототипів з міфу про аргонавтів не тільки

зовнішньо, але й психологічно: головною особливістю гарпій представляється відсутність в їх внутрішніх світах – психономах – психологічних якорів, що дозволяє їх емоціям швидко втрачати гостроту та залишає розум ясним.

Юнаком, який спочатку закохався в неї, потім відчув жах і врешті-решт став героїні справжнім другом, представлений п'ятнадцятирічний Крістіан, вихованець бабусі Марго та кишеньковий злодій. Невідомо, що сталося з його справжніми батьками: судячи з тексту, він змалку ріс без їх турботи серед таких крадіїв, як і сам, що також вплинуло на становлення його особистості. Як зазначає В. В. Фащенко у книзі «Відкриття нового і діалектика почуттів», «різноманітні властивості характері поєднуються в безмежній кількості комбінацій, химерно змінюються, домінують в одних і пригасають в інших ситуаціях, невпинно формуються внаслідок взаємодії особистості з навколишнім середовищем» [18, 15].

Крістіан справляє враження спритного, гострого на язик і сміливого, майже зухвалого хлопця, але присутність Келени в домі його опікунки дуже впливає на нього: він стає мовчазним та задумливим, у присутності гарпії губиться і йде на непродумані вчинки. «Накажи Келена обікрасти скарбницю Гранд-Люпена, Крістіан не вагався б ні хвилини. Заліз би, і в лапах охорони мовчав, і під тортурами ні словом не видав би справжню натхненницю» [6, 106].

Думаючи, що його спритність, мужність і завзятість вразять гарпію, Крістіан викрадає у її однокурсниці Марисі гаманець і біжить крізь юрбу, але Келена наздоганяє його і демонструє таку злість, що вперше лякає хлопця. Його пристрасть згасає, але на її місце поступово приходять повага до гарпії і глибше, серйозне та більш розсудливе розуміння її почуттів. Незважаючи на діяльність Крістіана, він виступає в ролі позитивного персонажа, тому що йому не характерна ні злопам'ятність, ні підлість, а навпаки, переважають такі риси, як здатність до співчуття, щирість і безкорисливість.

Сильні сторони його особистості чітко виявляються у сцені, коли Крістіан бачить Келену побитою і безпорадною. Він навіть не згадує про свою образу і одразу кидається на допомогу гарпії, не розраховуючи ні на нагороду, ні навіть на прощення: він просто робить все, що може, щоб врятувати її.

Ближче до розв'язки розкриваються і такі особливості характеру Крістіана, як рішучість, наполегливість, тяга до знань та вміння визнавати свої помилки. Він пориває з крадіжками, незважаючи на те, що один з його старших товаришів приймає це за зраду і поривається вбити хлопця, і стає помічником доглядача птахів, таким чином пересиливши своє минуле.

До основних героїв можна також віднести Матіаса Кручека. Він – викладач в Університеті магії та куратор групи, де навчається Келена. Йому властиві спокій, розсудливість і дружнє ставлення до студентів без переходу до фамільярності, але разом з тим – чутливість і вразливість. Розмови на певні теми не дозволяють йому контролювати та стримувати емоції, що є результатом трагічних подій в його житті, зокрема, смерті його дружини Агнеси від післяродової лихоманки.

Окрім того, героєм була дуже болісно сприйнята новина, що його єдиний син Янош не має здібностей до магії – тобто є зламаним, неповноцінним у світі, де без неї дуже важко обійтися. Молодий Матіас навіть роздумував прийняти отруту, коли дізнався про це. «Пам'ять люб'язно підказала: вирок мага-артифекса, роздуми – і склянка отрути в руках. Навіщо жити, якщо Яцек ніколи... ні разу в житті...» [6, 118].

Проте, з плином часу світогляд Матіаса дещо змінився; він став спокійно сприймати особливість свого сина, коли побачив, що він знайшов своє щастя, навіть не маючи здатності до такої звичної речі, як магія. «І не слід співчувати мені чи моєму сину. Він живе недалеко від столиці, в Ятриці, з чудовою жінкою. В них двоє дітей, так що я – цілком успішний дід. Мій син щасливий. Цього достатньо, навіть якщо вся твоя магія – всередині тебе» [6, 118].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки:

1) про міфічних істот:

- песиголовці, представлені у романі, мають спільні риси зі своїми архетипами (розсудливість, сміливість, певна погорда, але разом з тим тяга до нового, готовність прийти на допомогу, відповідальність за свої вчинки та рішення).

- гарпії. У міфології це створіння напіврозумні, нечистоплотні та мстиві, тоді як у романі – народ з характерними ментальними особливостями, не прив'язаний до емоцій та спогадів, добре розуміючий душевний стан людей, які їм зустрічаються, тобто маючий взагалі протилежні риси. При цьому варто зауважити, що натяки як на нечистоплотність (в значенні злого жарту, який не мав під собою підстав), так і на мстивість (підозри Матіаса Кручека) були присутні у творі по відношенню до гарпії взагалі і до Келени окремо.

2) про персонажів -людей:

- затверджується думка, що одні з найважливіших рис людини – вміння пробачати і прагнути до майбутнього, а не до минулого. Так, Крістіан, що з самого дитинства вмів лише красти, йде проти своїх навичок, незважаючи на небезпеку з боку його приятелів, поступово змінюється під впливом Келени та врешті решт стає помічником доглядача птахів, хоч до зустрічю за гарпією навіть не задумувався про вибір іншого життєвого шляху.

- Ісідора Горгауз вбиває ментального паразита в своєму психономі, коли перестає вороже ставитися до Келени, розуміючи, що ні вона, ні будь-хто з її народу не винен в смерті її діда Джошуа Горгауза. В цьому розкривається внутрішня сила жінки – здатність переосмислити свої вчинки та світобачення після ситуацій, в яких вони проявляють себе як помилкові.

- Матіас Кручек перестає бачити в Келені образ своєї покійної дружини Агнеси, натомість стає близьким другом гарпії. Це говорить про його примирення з душевним болем, відображеним у сильному психологічному якорі, і про здатність сприймати дійсність такою, якою вона є – замість спроб ілюзорно покращити її герой шукає в навколишньому світі те, що справді потребує його уваги. Бертран, Рудольф і Вільгельм Штернблади після довгих років непорозуміння, небажання спілкуватися через образи та душевний біль врешті-решт пробачають один одного, навіть незважаючи на те, що їх конфлікт ледве не призвів до фатальних наслідків.

Отже, можна сказати, що автори зобразили своїх героїв різносторонніми (з ключовими сильними та слабкими сторонами характеру), не відірваними від реалій світу, що їх оточує, і разом з тим – глибоко психологічними, з достовірними емоціями, логічними роздумами і переживаннями. Їх психологізм заснований на закладених з народження психічних особливостях, вихованні, темпераменті, віці, світогляді та моральних цінностях.

Список використаної літератури

1. Аргонавты посещают несчастного Финея: Мифы об аргонавтах. URL :<http://vseskazki.su/mify-i-legendy-drevnej-gretsii/argonavty/argonavty-poseshchayut-neschastnogo-fineya.html> (Дата обращения: 17.04.2019).
2. Бройтман С. Н., Тмарченко Н. Д., Тюпа В. И. Теория литературы: в 2 т. / под ред. Н. Д. Тмарченко. Москва : Академия, 2004. 512 с.
3. Доманский Ю. В. Слообразующая роль архетипических значений в литературном тексте : Пособие по спецкурсу : учебник. Тверь : Тверской государственный университет, 2001. 94 с.
4. О'Коннор Дж. НЛП: Практическое руководство для достижения желаемых результатов / пер. с англ. Т. Новиковой. Москва : Фаир-пресс, 2005. 448 с.
5. Олди Г. Л. Гарпия. Москва : Эксмо, 2008. 384 с.
6. Сказание про храброго витязя, про Бову королевича. URL: http://booksafe.net/read/skazka_russkayaskazanie_pro_hrabrogo_vityazya_pro_bovu_korolevicha-162614.html (Дата обращения: 17.04.2019).
7. Суворова Т. О, эта мистика... *Уральский следопыт*. 2000. № 4. 68 с.
8. Фашенко В. В. Відкриття нового і діалектика почуттів. Київ : Дніпро, 1977. 250 с.